

Sara Jonas-hellaren

Foto: Wenche Spjelkavik

Sara Jonas

Sulitjelfmafjellene har i moderne tid hatt noen få historiske ”merkesteiner”, som folk har oppsøkt på grunn av severdighet eller opplevelse. Den samiske bruken av fjellene gjennom flere hundre år har satt spor, men uten registreringer og dokumentasjon har slike kulturminner blitt visket ut av folkeminnet. Det finnes likevel et sted, langt fra allfarvei, som har bevart sin berømmelse frem til i dag. Det er Sara Jonas-hellaren, den ligger i en bortgjemt fjellskrent på vestsiden av Balvatn. Hellaren ligger idyllisk til ved ei lita navnløs tjønn, der ørreten vaker i stille sommerkvelder.

Navnet på hellaren har sitt opphav i Jonas Andersson Bessett (1858 – 1916), på folkemunne kalt ”Sara Jonas”. Mytene om Sara Jonas, sier blant annet at han skulle ha gravd ned en kobberkjel med penger her inne.¹ Også far til Jonas, hadde bodd i denne hellaren. Han skulle ha gravd ned to sildtønner med sølvbegre og søljer. I folkeminnet har dette blandet seg sammen til en stor sølvskatt, som folk har søkt etter, men aldri funnet.

I bergveggen like ved hellaren, har et titalls mennesker fra ulike steder i Salten ripet inn sine navn, og dato for sitt besøk. De fleste autografene er av folk født etter 1960. Stedet ligger såpass utilgjengelig til, at de besøkende må ha fått forklart veien hit av folk som har vært her før. Fra 2005 og i noen år, ble det også arrangert fellesturer til hellaren, av Saltdal turlag.

Hva vet vi i dag om personen Sara Jonas? Og hva er bakgrunnen for at hans navn er så kjent, nærmere hundre år etter hans død? For historiene lever ennå blant folk, både i Fauske, Saltdal, Beiarn og Misvær. Historier om Sara Jonas har vært trykket i årbøker og skjønnlitterære verk, gjennom snart 100 år. Et mer håndfast minne om ham, er et par ski som henger til pynt på veggen i et grendehus i Misværmarken. Da disse ble stjålet for noen år siden, fikk saken stor omtale i avisene, og kom deretter raskt til rette.

¹ Hultmann, C. 2009.

En person som er så viden kjent i Salten, fortjener en biografi. Utgangspunktet for denne fortellingen om Sara Jonas, var å gi ham en livshistorie og stille spørsmål om sannheten i alt som var skrevet og fortalt om ham. Det skulle snart vise seg at mytene om Sara Jonas hadde røtter tilbake til hans forfedre, og at flere i hans slekt hadde vært omtalt og kjent blant folk.

Sara Jonas forfedre og slekt

Sara Jonas oldefar på farssiden var både en kjent og beryktet person blant samene i Arjeplog. Han het Tore Tomasson, (1749-1823), og tilhørte Arvasfjellets samer. Disse samene flyttet til Sulitjelmajellene, og oppholdt seg om sommeren mellom Balvatn og Langvatnet. Tore Thomasson fikk tilnavnet "bjørnnesen", etter en dramatisk kamp med en bjørn. Bjørnen hadde klort en stor flenge i Tores store nese, og når han snakket kom lyden like godt ut av nesen. For å bøte på dette, brukte han å gå med en bit av reinskinn, pakket inn i hullet. Tores utseende ble sagt å være uvanlig, for han var en stor, kraftig og lang mann, med lyst gulaktig hår. I tillegg var han beryktet som en stor reintyv, og både han og vennene hans var ansett som de mest ukristelige i Arjeplogsfjellene. Bjørnnesen ble aldri kristnet, og da han lå på dødsleiet hadde en ung same sagt til ham: "Be nu til Gud!". Tore svarte; "Ja, hør han då?" Den unge samens forklarte at når et menneske dør, så blir kroppen til jord igjen, mens sjelen kommer dit der den skal være i all evighet. Da utbrøt Tore sine aller siste ord; "Ah, disse dadscharnas skriblerier og historier".² (Dadscha er et nedsettende navn på en svensk, eller norsk bonde.)

Tore hadde to sønner som het Anders. Den eldste Anders (1779-1818) var også beryktet for reintyveri. Han var som sin far, en stor mann med lyst hår, og en kraftig nese.³ Anders hadde sitt sommerland et sted i nærheten av dagens Sulitjelma.⁴ Anders Toresson døde bare 39 år gammel, og hans sønn, Anders Andersson Bessett (1813-1866), overtok reindriften. Denne Anders ble far til Sara Jonas.⁵

Sara Jonas morfar het Jonas Olofsson Skuorva (1775-1855), og tilhørte Njarg sameby. Han var både lekdommer på tinget i Arjeplog og kateket for misjonen.⁶ Navnet "Skuorva" kom av at han som 14 åring fikk en sjelden sykdom kalt skorv (favus), som gjør at håret faller av.⁷ Han måtte derfor slutte på skolen, men han var så flink at presten ansatte han senere som kateket. Da sameskolen i Arjeplog manglet skolemester, tok han også over dette arbeidet i nesten ett år.⁸

I 1828 ble Jonas Olofsson Skuorva omtalt som en av de rikeste samer i Arjeplog, og han eide mer enn 1000 rein. Når Skuorva kom flyttende mot Norge lignet reinhjorden et hav som bølget fram over fjellviddene. I brunsttiden (oktober) oppholdt han seg som regel i Norge, og der solgte han vanligvis ca 80 reinokser.⁹ I Norge hadde han flere kyr, som han betalte bønder for å passe og fore. Hans egen interesse i kyrne var å kunne skaffe seg store mengder smør, som han brukte i sitt uvanlig store hushold.¹⁰ På svensk side solgte han slakt til både nybyggere og fattige samer, og ingen gikk tomhendt fra en handel hos ham. Men rik på penger var han ikke, det meste av salget ble byttet i varer som vadmél og klede,

² Læstadius, P. *Journalen*. 1831 Side 305.

³ Samme sted. Side 453.

⁴ Samme sted. Side 453. Læstadius skriver at Anders Thoresson flytter sammen med Anders Enarsson Skalok. Denne hadde sitt beiteland i Rahpes, i følge Hutchinson/Clark: Saltdal gård og slekt bd IV.

⁵ Etternavnet Bessett blir i ulike kilder skrevet på mange måter, blant annet som *Besset*, *Beseder* og *Besider*.

⁶ Nordberg, E. 1955. Side 146.

⁷ Johansson / Flodin. 1989. Side 16 og 17. *dimitterat pga Skorf, samt på moderns begäran, som behövde hans biträde vid renskötseln*.

⁸ Nordberg, E. 1955. Side 146.

⁹ Det er ikke funnet kilder om hvor Skuorva oppholdt seg i Norge. Det kan ha vært Beiarn, men også Saltfjellet.

¹⁰ Læstadius, P. *Fortsettelsen av Journalen*. 1833 Side 43.

sauskinnfeller og annet nødvendig. Også produkter av sølv, som skåler, skjeer og søljer var betalingsmiddel i bytte mot reinslakt. Penger var samene generelt lite interessert i, all eiendom utenom rein ble kalt ”Jabma riki” – død rikdom.¹¹

Jonas Olofsson Skuorva hadde en stor familie. Med sin første hustru Greta Olofsdotter fikk han ti barn, der seks flyttet over til Norge og Beiarn. I sitt andre ekteskap fikk Skuorva tre barn.¹² En så stor familie brukte om lag 100 rein i sitt hushold i løpet av året. At familien levde i velstand kunne sees på Skuorvas teltkåte, for den var både høyere og romsligere enn vanlig. Sengetøyet var av små myke reinkalvskinn, og saueskinnsfeller. Skuorva drakk kaffe og hadde en skikkelig kaffekjel, dette var på 1820-tallet ansett som luksus. Siden Jonas Skuorva var så rik, fikk han ofte gjester. Gjestene var samer som hadde mistet sin rein og blitt fattige, men hos Skuorva ble alle tatt vel imot med mat og drikke.¹³

Selv rike samer kunne aldri være sikker på at rikdommen skulle vare. Nettopp vinteren i 1828, da hans niende barn, Sara Maria ble født, ble den rike Jonas Olofsson Skuorva hardt rammet. Vinteren startet med at reinbeitene ble dekket av en tykk isskorpe, og senere av store snømengder. Skuorva samlet reinflokken for å dra vestover mot fjellene og Norge, men i fjellet var det is overalt, og reinflokkene ble spredt for alle vinder. Skuorva mistet halve reinhjorden, bare denne vinteren.¹⁴

Familien Skuorva og Bessett

Det er et gammelt ordtak som sier at motsetninger tiltrekkes av hverandre, og det ble kanskje sagt da den rike og fromme Skuorvas datter, Sara Maria, i 1850 giftet seg med Anders Andersson Bessett, en av den ukristelige Bjørnnesens etterkommere. I løpet av årene mellom 1853 og 1863 ble Anders og Sara Maria foreldre til Olof, Stina Greta, (Sara) Jonas og Anders Nils. Deres tredje barn, ble født en forsommerdag inne ved Balvatn, den 26. juni 1858.¹⁵ Den 8. august ble gutten båret til dåpen i kirken på Saltnes, like ved Rognan i Saltdal. Foreldrene hadde bestemt at han skulle hete Jonas, etter sin morfar. Fadderne kom fra gårdene Botn, Bottenvann og Storalmenningen. Ingen av dem kunne vel ane hvilken langvarig berømmelse dette dåpsbarnet skulle få.

I sine første 8 år bodde Jonas og familien i Balvatn. Jonas fortalte det selv, at faren Anders alltid hadde hatt sommerbeite i Balvatn¹⁶. I tidligere tider hadde han flyttet med reinen til vinterbeite i Sverige, et sted mellom Piteå og Jokkmokk. Men da beitene på svensk side ble dårlige, flyttet Anders Bessett tilbake til Norge, og siden lå han her inne i Balvatn både vinter og sommer. Dette var ”mangfoldige år” før han døde. Jonas fortalte også at morens søster Gertrud og hennes mann Anders Persson Libtje, hadde holdt til sammen med dem i Balvatn en periode, men så sluttet de med reindrif og bosatte seg i Tollå i Beiarn.¹⁷

Flere småbrukere på fjellgårdene i Saltdal ble i 1911 intervjuet om reinbeiting, og de fortalte om Anders Bessett, at han ble ansett som en ”rik” mann. Han hadde opp mot 1000 rein, og i denne hjorden inngikk et stort antall sytingsrein for bønder i Saltdal. Dette var en viktig årsak til at familien ble fastboende i Balvassområdet, fordi bøndene gjerne ville ha Anders i nærheten. De to første årene Anders Bessett bodde i Balvatn hadde han tilhold ”i en hule”, men så bygde han seg en torvgamme og lå der fire-fem vintre, og familien var med.¹⁸

¹¹ Læstadius, P. *Fortsettelsen av Journalen*. 1833. Side 13-15.

¹² Lundström, Carl Oscar. Meddelt i epost 7.2.2004. Opplysningene er basert på Arjeplogs dombøker.

¹³ Læstadius, P. *Journalen*. 1831. side 440: ”ty fattig folk söker gerna den förmögne (...) för at få ett godt måltid, hvilket vanligen icke slår fel i anseende til den gästfrihet som tyckes vara nomaden egen.”

¹⁴ Læstadius, P. *Fortsettelsen av Journalen*. 1833. Side 25, 31, 42 – 43, og 206.

¹⁵ Ministerialbok for Saltdal 1842 – 1871. Fødte og døde 1858.

¹⁶ Bull, Jens. 1913. Vidne 87. Jonas Andersson Besider, datert 23.11.1911 i Junkerdal. Side 180.

¹⁷ Samme sted.

¹⁸ Bull, Jens. 1913. Vidne 74, Kristian A. Eriksen, Vassbotnfjell, side 159. Vidne 94. Nils Mortensson, 72 år, Evensgård. Side 192. Vidne 103. Karl Abraham Stenlund, 78 år, Vesterli. Side 207.

Torvgammen sto på samme tomt som Beichmannbrakka ble bygget på i 1899, like i nærheten av to fjellhellere, der den ene ble brukt av Anders Besset, som stabbur.¹⁹

Sara Jonas og familien hadde i tillegg tjenestefolk som hjalp til med den store reinflokken. Anders Emanuelsson arbeidet for familien, og bodde sammen med dem i fjellet. Det het seg også at Anders Bessett og drengen ble etterforsket av norske myndigheter for straffbare forhold, og at Anders Bessett og Anders Emanuelsen hadde sittet i fengsel.²⁰ En gårdbruker på Vassbotnfjell fortalte også at Anders Andersson Bessett hadde sittet på straff, og at han etter det bodde på gården hans en vinter.²¹ Det kan må vært en dramatisk opplevelse for Sara Maria og barna at familiefaren ble borte over en lang periode, og kanskje var det i nå Gertrud og Anders Libtje bodde sammen med dem i Balvatn.

Snart skulle en ny tragisk hendelse ramme familien. Da Sara Jonas var 8 år, døde faren Anders, den 10. desember 1866.²² Moren, Sara Maria, satt tilbake med fire barn i alderen fra 3 til 15 år. En kilde sier at Sara Jonas var såpass stor da faren døde, at han var med moren i bygda.²³ Hva som ligger i utsagnet vet vi ikke, spesielt fordi at de andre barna ikke nevnes. Anders Nils, lillebroren, var bare tre år da faren døde, og søsteren Stina Greta var 11 år. Den eldste broren, Olof, gikk ut fra Arjeplogs lappskola samme året som faren døde, han var nå 15 år gammel. Han var låghalt, og kanskje hindret det han i å kunne ta arbeide som dreng i reindriften.²⁴ Olof hadde gode evner, som skoleelev ble han omtalt som den ”skickligaste, hade läst både lapska och svenska”.²⁵

Etter at faren Anders Bessett døde, vet vi ikke hva som skjedde med reinhjorden, men etter knapt to år som enke, den 8. mars 1868, giftet Sara Maria seg igjen. Den nye ektemannen het Per Beljon, han var en enkemann fra Mavas. Dette skulle bli et kort og stormfullt ekteskap, for ikke lenge etter at hun giftet seg med Beljon, rømte Sara og ungene sammen med familiens dreng, Anders Emanuelsson, over til Norge. Per Beljon stevnet derfor Sara for retten, ved tinget i Arjeplog i 1869, knapt ett år etter at de giftet seg.²⁶ Beljon anklaget Sara for at ”hon börjat älska en annan”, og krevde at tingsretten skulle dømme henne til å skille lag med Emanuelsson, og gi drengen forbud mot å bo sammen med henne. Før saken skulle behandles på tinget, var Sara og Per innkalt til et møte hos presten i Arjeplog. Sara hadde med seg sin bror Lars Läuron, som støtte på møtet. Stemningen ble snart så opphetet på prestekontoret, at Lars og Per Beljon havnet i slåsskamp. Sara sto fortsatt fast på at hun aldri kom til å flytte tilbake til Per Beljon, og presten ga opp å megle mellom dem. Etter møtet krevde Per Beljon i stedet skilsmisse, men saken kunne ikke tas opp ved dette tinget. Da

¹⁹ Kartverkets hovedarkiv. Topografisk beskrivelse, årg. 1911, Side 140 – 142ff. I notatene av kartograf Liljedal, bruker han feil navn på personene, jeg har derfor satt inn riktig navn: *De to fjeldhellere, som ligger like ved brakken, og hvorav den ene nu av og til benyttes av Anders Bessetts enslige søn Jonas - se VI, 4 - brukte den rike Anders til stabbur. Om høsten slagtede han en masse ren og la den ind under helleren tildækket med sten. Saa drog han til Sverige - formentlig Arjeplog - og naar han om vaaren kom tilbake var altid provianten der, beskyttet av kulden og stenen baade mot at raadne og stjæles av dyr. Og menneskene rørte aldrig hans eiendom. Dette fortalte hans søn Jonas.*

²⁰ Forhandlinger før Kongelig resolusjon. 1903 – 1910. Side 30 - 31 Hans Ellingsen oppgir at Anders A. Besset, Anders Emanuel og Nils N. Svellon ble etterforsket for et straffbart forhold rundt 1868. Årstallet er feil, da Bessett var død to år tidligere. Vitnet skal ha oppsøkt Sara Maria J. Skuorva for å stevne henne til forhør. Hun bodde da på ”vestsiden av Balvatn”.

²¹ Bull, Jens. 1913. Vidne 74, Kristian A. Eriksen f. 1838, Vassbotnfjell, side 159.

²² Lundström, Kjell-Åke: 2004.

²³ Bull, Jens. 1913. Vidne 94. Nils Mortensson, 72 år, Evensgård. Side 192.

²⁴ Lundström, Kjell-Åke, 2004.

²⁵ Nordberg, E. 1955. Side 287.

²⁶ Lundström, Carl-Oskar, avskrift fra tingbok for Arjeplog. Tingsprotokoll 15.02.1869.

Beljon døde bare et par måneder etterpå, var saken løst.²⁷ Sara Maria og Anders Emanuelson flyttet deretter for godt til Norge og giftet seg her i 1870.²⁸

Skoletid og ungdomsår

Den 10-årige Sara Jonas hadde reist til Arjeplog sammen med moren da rettsaken skulle tas opp på tinget. Samtidig var det marknad i Arjeplog, med stort innrykk av folk fra fjern og nær. Sara Jonas var kanskje mer opptatt av livet på markedsplatsen, enn de voksnes stridigheter og problemer. Det var likevel en viktig grunn til at han hadde fått bli med, han skulle begynne på Arjeplogs lappskola, på den tiden kjent under navnet Båtsjaurs barnhem.²⁹ I skolematrikkelen står det; *Lappgossen Jonas Bessett från Mavasvuoma född 1858 26/6. Innskriven i mars 1869, kunde bokstäverna og begärde läsa lappska. Ditterades 31. mars 1872 med vanliga kunnskaper efter lappska läroböcker.*³⁰

Sara Jonas ble alene igjen i Arjeplog. Han var langt fra mor og søsken, som hadde flyttet over til Norge. Skoletiden kom muligens til å merke ham for alltid. I perioden fra 1867 til 1869 var det hungersnød og uår i svensk Lappland, og ekstra hardt var det for barna på sameskolen. Året før Jonas kom til skolen var matmangelen så stor, at noen av barna en gang forsøkte å spise en død hund de hadde funnet.³¹

Da Sara Jonas i sitt fjortende år endelig var ferdig på skolen, gikk veien tilbake til fjellet. Han fikk arbeid som dreng i reindriften hos Anders Andersson Tjånk og kona Anna, i Njarg sameby.³² Hvor lenge Sara Jonas ble hos det barnløse paret, er det ikke funnet opplysninger om. Som dreng fikk Sara Jonas antakelig sin lønn i reinsdyr, og i februar 1889 fikk han godkjent eget reinmerke, ved tinget i Arjeplog.³³ Nå var han en voksen mann på 30 år, han eide en reinflokk, og det var kanskje etter at husbonden Tjånk døde i 1893, at Sara Jonas flyttet fra Njarg sameby og nordover til sine barndoms trakter ved Balvatn.

På dette tidspunktet var det bare Sara Jonas og søsteren Stina Greta som var i live, av søsken og foreldre. Den yngste broren, Anders Nils, døde 9 år gammel i 1873.³⁴ Ved folketellingen i 1875 var Sara Maria og Anders Emanuelsson i Beiarn, der de arbeidet som gjeterer for bøndene, eller som det sto i folketellingen: ”nærer sig ved at være hyrde for folket”. Den store reinhjorden familien Bessett eide, var nå borte. De siste årene av sine liv skal Sara og Anders ha bodd i ei gamle på Brendeng i Saltdal.³⁵ Her døde Anders Emanuelsson i 1879, og Sara i 1882. Den eldste broren, Olof, døde på Brendeng i 1886.³⁶

²⁷ Lundström, Carl-Oskar, avskrift fra tingbok for Arjeplog. Tingsprotokoll 15.02.1869.

²⁸ Hutchinson/Clark. Saltdal gård og slekt, bind II, side 363.

²⁹ Nordberg, E. 1955.

³⁰ Johansson/Flodin. 1989.

³¹ Nordberg, E. 1955. Side 289 - 296.

³² Lundström, Kjell-Åke. 1998.

³³ Se vedlegg nr 1. Dokument funnet i bankboks på Rognan, 2004.

³⁴ Lundström, Kjell-Åke: 2004.

³⁵ Personlig meddelt av Willy Pedersen, Det het seg at Sara og Anders Emanuelsen hadde bygd en gamle inntil en bergvegg, og de hadde ”innlagt vann” da en oppkommet fra en kilde rant gjennom bostedet. Se også Saltdal gård og slekt, bind II, side 279.

³⁶ Ministerialbok for Saltdal, 1872 – 1886, døde og begravde 1886. ”Ungkar, lap Ole Andersen, Brendeng”.

Vinter og reinvokting. I mangel på foto av Sara Jonas får Johan P. Spigdi vise hvordan man kan tenke seg at Sara Jonas så ut i vinterutstyr. Jonas og Johan var født samme år, og de tilhørte samme reindriftsområde. Foto: fra Lars Evenstrøms fotosamling.

Da Jonas vendte tilbake til Balvassområdet, dro han ofte ned til gårdene i Saltdal. Han oppsøkte sin eneste søster, Stina Greta, så ofte han kunne. Han dro også rundt på gårdene og hjalp til i slåttonna, hugde ved og utførte annet forefallende arbeid.³⁷ Det kan ha vært nå bygdefolket begynte å kalle ham "Sara Jonas", for å minnes hvem sin sønn han var. Antakelig bodde han i hellaren når han var i Balvatn, den som hans far også hadde hatt tilhold i og senere brukte som stabbur. Sara Jonas bodde neppe i hellaren året rundt, for han eide et stabbur i Skerfa ved Piteelven, og han leide lagerplass for vinterutstyr på Vesterfjell, i vestenden av Tjeggelvas. Det tyder på at han flyttet mellom sommerbeite i Balvassområdet og langs Pitevassdraget, til vinterbeite i øst. Hvem han flyttet sammen med, vet vi ikke, men han var neppe alene. Han hadde et søskenbarn, Inga Jakobsdatter (Skuorva), som med sin familie holdt til i Munka, ikke langt fra Skerfa. Da enken Inga giftet seg med Lars Eriksson Steggo i 1896, ser det ut som om paret vaktet en del av Sara Jonas reinflokk.³⁸

På hvilket tidspunkt Sara Jonas ga opp den nomadiske reindriften vet vi ikke. Ved vitneavhøret om reinbeitingen i 1911, fortalte Sara Jonas at han nå bodde "i en stenur ved Balvand". Han hadde tidligere vært dreng for andre reindriftsutøvere, blant annet hos Anders Spjelok, i Misværmarken en vinter. Sara Jonas fortalte også at han eide en reinflokk, men han passet den ikke selv. Dette ble bekreftet av Lars Eriksson Steggo, som kalte Sara Jonas for en "løsdrivare".³⁹ Også et annet kjent par fra Sulitjelmafjellene, Lars og Margreta Bengtsson, passet rein for Sara Jonas. Et bevis på det er en erklæring der Sara Jonas skrev under på at Bengtsson skulle få 400 kr i reinvokterlønn innen 1. desember 1911, i motsatt fall kunne Bengtsson selge rein på auksjon for et tilsvarende beløp.⁴⁰ Prisen som Lars Bengtsson skulle få i vokterlønn tilsvarer i dag i ca 22 000 kroner. Kanskje satte Sara Jonas bort reinflokken, for å forsøke seg som lønsmottaker i gruveindustrien? I en protokoll for ansatte ved kobbersmeltehytta i Sulitjelma var det i 1910 ført inn en "Jonas Andersson fra Arjeplog". Det kan ha vært Sara Jonas, som sammen med flere andre samer fra Tjeggelvassområdet forsøkte

³⁷ Hultmann, C. 2009. Side 211.

³⁸ Renbeteskommissionens bibliotek; 2003. L. E. Steggo er også omtalt i dagbok ført av Ole Wilhelm Olsen, ved booppgjør etter Sara Jonas.

³⁹ Renbeteskommissionens bibliotek; 2003. Intervju med Lars Eriksson Steggo.

⁴⁰ Se vedlegg 2.

seg i arbeid på smeltehytta. Arbeidsforholdet i dette røykfylte helvete av svoveldioksid varte uansett knapt ett par måneder.⁴¹

En annen forklaringen på at Sara Jonas satte bort reinflokken til andre, kan ha vært at han ble syk. For i november 1914 forlot Sara Jonas hellaren sin og kom vandrende ned til Sulitjelma. Der oppsøkte han skogvokter P. O. Vinje i Geithola. Han skal ha vært svært syk da han kom frem, og Vinje fikk ordnet med transport til Sulitjelma Grubers sykehus. Her ble han innlagt og ifølge historien skal det ha vært et omfattende arbeid å klargjøre Jonas for et opphold mellom hvitt, nystivet sengetøy.⁴² Verkslegens undersøkelser viste at Jonas hadde magekreft. Innleggelsen på sykehuset varte i knappe to uker, for han ble utskrevet den 5. desember. Den 10. desember var han tilbake igjen på sykehuset. Nå ble det foretatt en operasjon der en del av magesekken ble fjernet. I 1914 var dette en stor og komplisert operasjon, som det for øvrig er også i dag. Gruveselskapets sykehus hadde alltid ansatt kirurg, og denne hadde altså operert i den hensikt å forlenge Sara Jonas liv.⁴³ Sykeleiet varte fra 10. desember 1914 til 20. januar 1915.⁴⁴ Etter dette dro Sara Jonas til fjells, og til hellaren inne ved Balvatn.

Hvordan han levde og hva han foretok seg der inne i steinura er ikke godt å forstå. Han fikk nesten to år i Balvatn, før han sent på høsten i 1916 ble svært syk. Flyttsamene i dette området hadde allerede dratt østover med reinflokkene og Sara Jonas var alene tilbake i fjellet. Han forsto nok selv at det nærmet seg livets slutt, da han la ut på vandring mot Saltdal. Utslitt nådde han frem til gården Siriheim, øverst i Vassbottenmark.⁴⁵ Folket på gården ga ham en seng og her døde Sara Jonas, 58 år gammel, den 3. oktober 1916.

Mytene om Sara Jonas

Bare åtte år etter at Sara Jonas døde ble han omtalt i et eget kapittel i boka ”Svartfinn-sagn”, utgitt i 1924. Forfatteren var Christian Ihlen, en tidligere skogforvalter i Sulitjelma. Kapitlet som het ”Sara Jonas” skulle bli en av de viktigste kilder til mytene om han.⁴⁶ Ihlen skrev at Sara Jonas i sin ungdom ble forelsket i ei jente fra Saltdal, og hun i ham. Men da han kom til jentas far for å fri, ble han jaget på dør. Sara Jonas søkte derfor til et liv i ensomhet inne på fjellvidden. På dødsleiet ba han om at ”datteren til henne som engang skulle bli hans” måtte bli hentet, og gårdsfolket forsto at Sara Jonas ville fortelle henne hvor han hadde gjemt pengeisten. Jenta turde ikke komme, og Sara Jonas døde.⁴⁷

Forklaringen på deler av denne historien er enkel, og hentet fra virkeligheten. Da Sara Jonas la veien til Saltdal, var det nok ut fra et ønske om å få møte søsteren Stina Greta og hennes datter Anna, før han døde. Stina Greta hadde store deler av livet arbeidet som tjenestejente på flere gårder i Saltdal. Da Sara Jonas flyttet tilbake til Balvassområdet, oppsøkte han sin eneste søster så ofte han kunne. Folk var neppe klar over at disse to var søsken, og slik oppsto myten om at Sara Jonas beilet til Stina Greta. Kanskje var det Stina Greta selv som ba husbonden på gården om å jage bort Sara Jonas, når han oppsøkte henne. Vi vet i dag ingenting om hvordan forholdet mellom bror og søster var. Stina Greta hadde tilpasset seg livet og skikkene på de gårdene der hun arbeidet, og hun gikk i klær som var vanlig blant kvinnene i Saltdal. Kanskje syntes hun det var enklest å ”gli inn” i det norske, og

⁴¹ Arkiv i Nordland: Sulitjelma aktiebolag, *Protokoll over ansatte ved smeltehytten i Fagerli 1894 - 1919*.

⁴² Fortalt av min far Alf Spjelkavik i min barndom. Min bestefar arbeidet i skogen sammen med P.O. Vinje, som fortalte at ”Sara Jonas var så syk da han kom til Geithola, han måtte ha skyss til Sykehuset i Furulund.

⁴³ Diagnose og sykdomsforløp ble forklart av en spesialist i kreftsykdommer ved Rikshospitalet. Han ”oversatte” sykeprotokollen og forklarte operasjonens vanskelighetsgrad og formål, ved et besøk på gruvemuseet i 1999.

⁴⁴ Sulitjelma gruvemuseums arkiv. Innskrivningsprotokoll for Sulitjelma Sykehus 1914-1916.

⁴⁵ Hultmann, C. 2009.

⁴⁶ Ihlen's fortelling om Sara Jonas er blitt trykket på nytt flere ganger, sist i 1996 og 2009: Årbok for Fauske, 1996. Hultmann, Cato, 2009. Sulitjelma historielag, nettbibliotek 2009.

⁴⁷ Ihlen, Chr. 1924.

holde sitt samiske opphav på avstand? Da Stina Greta var 28 år gammel, fikk hun en sønn, Ole Wilhelm Olsen. Stina Greta var da i Graddis, men satte sønnen til oppfostring på gården Tverråmo.⁴⁸ Ved folketellingen i 1900 var Stina Greta tjenestejente på gården Langånes, og sammen med seg hadde hun en 2 år gammel datter, Anna Wilhelmsdatter. Etter hvert flyttet de to til gården Tverråmo, der Stina Gretas sønn, Ole Wilhelm, hadde blitt oppfostret.⁴⁹

Det var nok et siste møte med Stina Greta og hennes datter, Sara Jonas tenkte på da han dødssyk startet vandringen fra Balvatnet. Anna var nå blitt 18 år gammel. Det var nok henne, onkelen Sara Jonas, hadde bedt gårdsfolket om å hente. For det stemmer at hun ikke kunne komme, på dette tidspunktet våket hun over sin dødssyke mor. Stina Greta døde den 8. oktober, bare fem dager etter broren Sara Jonas. Både søster og bror ble begravd på Rognan. De to ble jordfestet av presten på samme dag, den 12. november 1916. I kirkeboken hadde presten notert bak begge søsknene, at Anders Bessett (Besider) var deres far. Bessett hadde nå vært død i 50 år, og prestens notat måtte bety at folk i Saltdal ennå snakket om den rike Anders Bessett, og den sølvskatt han skulle ha gjemt i fjellet.

Stina Greta Andersdatter Bessett

Ingen ting i Sara Jonas liv tyder på at han skulle ha tilegnet seg store pengesummer, eller sølvskatter, for den del. Det var nok sagnet om sølvskatten hans far rådde over, som hadde smittet over på Sara Jonas ettermåle. En saltdaling fortalte i 1911 om Anders Bessett og hans sølvskatt: *Han er nu død; men hans navn vil længe leve i folkemunde. Han var overmaade rik, eiede store renhjorder og en mengde sølv. Men han var ogsaa mere end almindelig gjerrig og undte ikke engang sine nærmeste noget av sit gods. Derfor grov han ned alt sit sølv et steds i fjeldet og hans hjorder er opløst, dels gaaet ind i andre. Folk fra Saltdalen tror fast paa at skatten endnu ligger begravet et steds i fjeldet.*⁵⁰

Lars Erik Ruong (1927 – 2007) fortalte at han i sin barndom i Mavas hørte om en same som ble kalt ”Spiro”. De eldre mente han hadde hatt så mye utstyr i sølv, at det fylte to ”kvartler”, eller to små sildtønner. Disse skulle han ha gravd ned et sted ved Rosnaelven. Mavassamene sa også at Sara Jonas tilhørte slekten etter denne ”Spiro”. Spiro var altså en samisk betegnelse på en gjerrigknark og samler.⁵¹ Til og med nede i Arjeplog hadde det vært mye snakk om en sølvskatt etter at Anders Bessett døde i 1866: *Denne spiro av slekten Beseden (Bessett), troligen från Norge, hade i början av 1800-talet lagt silver i en gömma i fjället väster om Västerfjell. Han dog. Pigan Maja hade vetskap om var skatten var gömd. Man fick henne att hjälpa til och leta, vilket ansågs vara farlig. Det gick en stund, men då man drack kaffe under förmiddagen angreps hennes själ och hon blev förvirrad.*⁵²

At folket i Saltdal, enten det var prest eller allmuen, lot seg fasinere av historier om sølvskatter gravd ned i fjellet, er forståelig. Når Sara Maria til slutt endte opp som gjeter for

⁴⁸ Opplysninger fra Ole Wilhelm Olsens barnebarn, Willy Pedersen. I folketellingen for 1900 er Ole dreng hos Anne Johansdtr på Tverråmo, Saltdal.

⁴⁹ Muntlig meddelt i 2004 av Willy Pedersen, Stina Gretas oldebarn.

⁵⁰ Kartverkets hovedarkiv.. I dette materialet har Anders A. Besset (Besider) blitt forvekslet og feilaktig fått navnet ”Per Hompa”, Sara-Jonas kalles ”Hompas sønn Jakob”. Per Hompa er Per Andersson Ruong, f. 1814 i Mavas, han hadde mange barn men ingen ved navn Jakob.

⁵¹ Lars Erik Ruong, personlig meddelt 18. august 2004.

⁵² Wallquist, E. 1968.

småbrukere i Beiarn, oppsto det snart rykter om at det var hennes nye mann, drengen Anders Emanuelsson som hadde svidd av rikdommen etter Bessett. Og Emanuelsson hadde også et rulleblad. I Sverige hadde han i 1858 blitt idømt ett års straffarbeid for å ha tyvslaktet ei ku på beite, og i Norge var han også straffet, han satt på tukthus i Trondheim fra 5/11 1863 - 5/5 1866 for reintyveri.⁵³

Arven etter Sara Jonas

Med bare fem dagers mellomrom døde Sara Jonas og søsteren Stina Greta, i 1916. Antakelig var det fattigvesenet i Saltdal som fant ut at Sara Jonas hadde rein hos samer på svensk side, og satte i gang forberedelser til et skifte, eller booppgjør. Stina Gretas sønn, Ole Wilhelm, var nå en voksen gift mann, han arbeidet som skipsbygger på Rognan og var far til tre barn. Hvordan han fikk vite at det ventet en arv etter onkelen, Sara Jonas, vet vi ikke. Fattigstyret i Saltdal oppnevnte Jonas Larsen fra Troli i Beiarn, som representant for dem, og betalte hans reise over til Sverige. Jonas Larsen var søskenbarn av Sara Jonas og Stina Greta, og 51 år gammel på dette tidspunktet. I Beiarn ble han ofte brukt som en slags sakfører for bygdefolk i møte med myndighetene.⁵⁴

Den 5. november, en måned etter at Sara Jonas døde, ga Ole Wilhelm seg i veg mot Arjeplogsfjellene, sammen med Jonas Larsen. Alt han opplevde på denne månedslange turen, skrev han ned i en dagbok. Dagboken ble funnet i en bankboks på Rognan først i 2004. Etter mange og lange mil på ski fikk de kontakt med Lars Eriksson Steggo og kona Inga Jakobsdatter, men også Lars Bengtsson og Sjul Andersson hadde rein, tilhørende Sara Jonas. For Ole Wilhelm var de nomadiserende samenes liv en ny opplevelse. Og han traff også de som hadde falt ut av reindriften og levde under svært harde kår. Det medvirket til at Ole Wilhelm ga bort rein til ”trengende”, men det meste ble solgt til handelsmannen Elof Westerlund i Arjeplog, og handelen innbrakte kr 3 030,00. Ole Wilhelm var også i stabburet Sara Jonas eide i Skierfa, men dette var tomt. Derimot hadde Sara Jonas oppbevart en mengde eiendeler på Vesterfjell, der det ble holdt auksjon. (Se vedlegg nr 3). Inntekten herfra kom seg på 130 kr og 75 øre. Dersom vi omregner det samlede pengebeløpet i booppjøret til dagens verdi, ville det ha tilsvart omlag 118 000 kr. Hvor mye penger Ole Wilhelm og hans søster Anna til slutt fikk etter onkelen, Sara Jonas, vet vi ikke. I følge etterslekten ble Ole Wilhelms arv skutt inn i huset han bygde på Rognan, dette sto ferdig i 1918. Reinflokken etter Sara Jonas ble til varig verdi for hans slekt på Rognan. Tilbake i fjellet lå en forlatt hellar, et verdifullt minne om en myteomspunnet familie. Her avsluttes historien om Sara Jonas, og mange års søken etter opplysninger om hans liv.

⁵³ Lundström, Kjell-Åke. 1998.

⁵⁴ Årbok for Beiarn, 2007: Åge Sevaldsen: ”Läuron Jåuna, Jonas Larsen, fungerte som en slags sakfører for bygdefolk og innehadde flere kommunale verv.

Litteraturliste:

Bull, Jens. *Vidneforklaringer om renbeting i Ranen og Salten. Indhentet 1911*. Kristiania 1913.

Hultmann, Cato. *Saltefjellet og Sulitjelma*. Larsforlaget 2009.

Hutchinson, Alan. Clark, Guri S. Saldal gård og slekt. Bind I-IV. 2002 – 2006.

Ihlen, Chr. *Svartfinn-sagn*. J.W.Cappelens forlag. Kristiania 1924.

Johansson, Carl-Henry. Flodin, Johnny. *Arjeplogs lappskola: bearbetade och kompletterade elevmatriklar för åren 1743-1820 och 1863-1875*. Forskningsarkivet, Umeå universitet, Scriptum nr 18. Umeå 1989.

Læstadius, P. *Journal af Petrus Læstadius för första året af hans tjenstgöring såsom missionaire i Lappmarken*. Stockholm: Hæggström 1831.

Læstadius, P. *Fortsättning af Journalen öfver missions-resor i Lappmarken innefattande åren 1828-1832..* Stockholm: Nordström 1833.

Nordberg, Erik. *Arjeplogs lappskola : anteckningar*. Stockholm : Fören. för svensk undervisningshistoria, 1955.

Wallquist, Einar. *De kränka och de uslingar*. Lund 1968.

Ruong, Israel. *Studier i lappsk kultur i Pite lappmark och angränsande områden*. Inngår i Svenska landsmål och svenskt folkliv. 1943-44, s. [123]-194 : ill.

Beiarn Historielag: Årbok for Beiarn 2007. Åge Sevaldsen: *Glimt fra Beiardalens samiske historie*.

Kildeskrifter, digitaliserte og utgitt på CD

Renbeteskommissionens bibliotek; *Renskötselsförh. Innom Pite- och Lule lappmarker 1913*. Norrbottens museum 21 F4:5. CD 245 produsert av Åjtte 2003.

Lundström, Kjell-Åke. *Arjeplog samer 1700 – 1900*. Samer & Nybyggare i innlandet och fjällvärlden. 1998.

Lundström, Kjell-Åke. *Samer i Arjeplog, Uppgifter från kyrkböcker i Arjeplog och angränsande socknar*. Utgitt av Skelleftebygdens släktforskarforening, 2004.

Internettbaserte kilder

Digitalarkivet, skannede kirkebøker:

Kirkebøker for Saltdal.

http://www.arkivverket.no/URN:kb_read?idx_fylke=18&idx_kommune=Saltdal&idx_kilde=Alle&idx_periode=&idx_textsearch=&js=j

Utrykte kilder

Kartverkets hovedarkiv. Topografisk beskrivelse, årgang 1911, gradteigskart L14nø/4, side 140 – 142ff.

Riksarkivet. Kopi av forhandlinger om grensebestemmelser mellom Fauske herred og prestegjeld og Saltdal herred. Arkiv s-1045 Justisdepartementet, kommunalkontorene K og Kommunalavdelingen serie Aa – referatprotokoller og registre, bok 8 – referatprotokoll K 1910. *Refnr. 85-10 K, Jno 795 – 1909 K, Statsraad Scheel*. Side 30 og 31

Willy Pedersen: Dokumenter tilhørende booppgjør etter Jonas Andersson Bessett, dagbok skrevet av Ole Wilhelm Olsen. Dokumenter med oversikt over eiendeler og kjøpere ved auksjon på Vesterfjell, Arjeplog. Dokumentasjon på reinmerke, Fullmakt til realisasjon av vokterlønn, og en rekke andre dokument funnet i en bankboks på Rognan i 2004. Tilhører Willy Pedersen, Stina-Gretas oldebarn.

Sulitjelma gruvemuseums arkiv. *Innskrivningsprotokoll for Sulitjelma Sykehus 1914-1916*.

Arkiv i Nordland: Sulitjelma Aktiebolags arkiv. *Protokoll over ansatte ved smeltehytten i Fagerli, 1894 – 1919*.

Arjeplog tinglag. Tingsprotokoll 15.02.1869. Avskrift utført av Lundström, Carl-Oskar.

Muntlige kilder

Willy Pedersen, 2004.

Lars Erik Ruong, 2004.

Alf Spjelkavik, ca 1970.

Vedlegg:

1. Øremerke, Jonas Andersson Bessett.
2. Fuldmakt for Lars Bengtsson (Bentsen).
3. Auksjonsliste fra Vesterfjell.

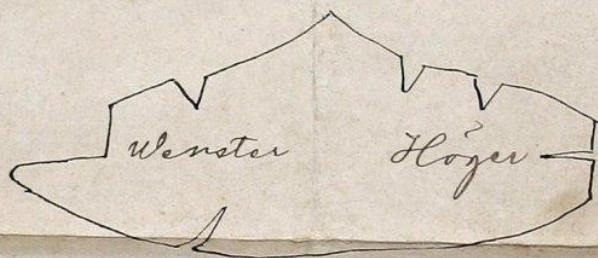

N:o 75

Utdrag af domboken, hållen å
lagtima tinget med *Ajjeploups*
lappmarks tingslag uti tingshuset å kyrkoplatsen
den 15 februari 1889.

S. D. För att från annans skilja egna renar *lät Jonas A.*
Besatt annars

att *han* önskade i öronen på sina renar anbringa ett märke, hvaraf under an-
hållan om häradsrättens fastställelse därå, nu ingafs följande afbildning:

som förevisades såväl de vid rätten nu tillstädesvarande ordningsmännen inom de till
tingslaget hörande lappbyar som den öfriga lappallmogen; och som märket af dessa
lämnades utan anmärkning samt detsamma tydligen skiljde sig från äldre renmärken,
som inom tingslaget begagnades, pröfvade häradsrätten skiligt märket fastställa, hvar-
efter detsamma i häradsrättens renmärkesförteckning blef under N:o 411 infördt;
och skulle, om hvad sålunda förekommit, bevis genom utdrag af domboken sökanden
meddelas. År och dag som ofvan.

På häradsrättens vägnar:

Carl M. von Trinius

Lösen . . 1:—

Stppr . . 2:—

Såna Tre Kronor

Fuldnaagt

Undertegnede, Jonas
Andersen Besider. Går
herved. Lars Petersen. Det
af Fuldnaagt til at selge
ved. Auktion for Ruozterlæn
Hvis ikke den er betalt til
den 1te December 1911. For
et beløb af 400 Krone fire hundred

Baldvand, d. 29/8 1911

Jonas Andersen m.m. pr.
Besider.

Til Uiterlighed
Johann Hansen Kasse
Peder Nilsen Enungård

		Varansbeskrif		
Nils, Anderson Hek	Lakabakk	Skinn	3	30
Nils, Anderson Hek	.. Bet	Lövåsa	2	30
Enar, Anderson	Bet	Kobellingar	2	30
Lars & Stiggo	Bet	Dito	3	25
Brita Anderson	Bet	Skobolnar	5	10
Karin, Anderson	Bet	Skobolnar	5	50
J. K. Anderson	Bet	Deversse	3	00
Enar Anderson	Bet	Deversse	1	50
Nils Anderson	Bet	Lungingar	1	90
Nils Anderson Hek	.. Bet	Deversse	1	30
L. K. Stiggo	Bet	Koblöder	5	50
L. K. Stiggo	Bet	Kastima	3	60
Nils Anderson Hek	.. Bet	Kastima	2	00
J. K. Anderson	Bet	Beltingar	1	00
Enar Anderson	Bet	Dito	3	15
Anna, Anderson	Bet	Dito	1	25
Nils Anderson	Bet	Dito	4	20
Johan, Nilsson	Bet	Dito	4	10
W. Anderson Hek	Bet	1 Skuhud	5	30
Ni And	Hek	Dito	2	25
Enar Anderson	Bet	Deversse		20
L. K. Stiggo	Bet	Benqrina	1	00
J. K. Anderson	Bet	Benqrina	7	60
Enar Anderson	Bet	1 St Natt	1	55
Enar Anderson	Bet	Dito	1	25
Anders Nilsson	Ladom, Bet	Byxor	2	20
L. K. Stiggo	Bet	Lbyttal	7	25
L. K. Stiggo	Bet	Gjortor	4	00
L. K. Stiggo	Bet	Deversse	1	00
A. L. Larsson	Bet	Halsduk	2	10
L. K. Stiggo	Bet	Mässa	2	50
Brita, Anderson	Bet	Tjuka		90
Anders Nilsson	.. Bet	Gjalla	4	00
Nils Anderson Hek	Bet	Deversse	2	00
			100	95

Elisa Anderson Bet	Transport	100	95
L. B. Stagg Bet	Deverse	1	15
Anders Nilsson Bet	Klädd	14	00
Wils Anderson Acka Bet	Koffe	7	65
A. L. Larsson " Bet	Deverse	4	00
Anders Nilsson " Bet	Fröjja	2	00
	Yxle	1	00
		130	75

Här med får jag med heder och
samvete erbjuda att jag för min
Skrifning har emottagit
Summ (Kronor) 2.50 Två Funtis
Efter aflidne Jonas Anderson Beseder
Westerfjäll den 22/ 1917

A. L. Larsson

Får här med erbjuda att jag
har emottagit (Två) Kronor
2 kr Får Fluskyra för de Saker
som har Finhills har undertecknad
Westerfjäll den 22/ 1917

Jonas. Anderson

Lars Eriksson att betala för alla ooms värende insop 49 10